

Vaiadel kuhjalava ja selle ehitamine Matsalu rahvuspargis

Allan Jürgens

Resümee

Heinakuhja valmistamine on pärandoskus, mis hakkas vaikselt hääbuma eelmise sajandi teises pooles. Peamiseks traditsiooniliste heinasäilitamise viiside kadumise põhjuseks oli põllumajandustehnika kiire areng. Muutustega heinateos kadus ka heinakuhja tegemisega seotud konstruktsioonide vajalikkus. Enne heinapakkijate tulekut säilitati heina valdavalt küünides või heinakuhjades. Kuna küünid hakkasid tihedamalt esinema alles 20. sajandi algul, siis oli valdav heina säilitamine kuhjades. Selleks, et kuhja põhi ei märguks ning kuhjategu lihtsamini läheks, oli vaja esmalt ehitada kuhjalava ehk kuhjapesa, mis luhaheinamaadel tuli suurvee kaitseks rajada puust vaiadele.

Kuigi hariliku kuhjalava ehk kuhjaaluse valmistamise kohta on säilinud arhiivides mitmeid kirjeldusi, puudub teave vaiadele ehitatud kuhjalavade kohta. Õnneks on inimesi, kes selliseid kuhjalavasid veel mäletavad, ning säilinud on mõned väärtuslikud fotod. Toetudes vanadele fotodele ja kohalike inimeste mälestustele, korraldasime Matsalu rahvuspargis vaikuhjalava valmistamise koolituse, mille eesmärgiks oli pärandoskuse talletamine, tutvustamine ja ka käelise oskuse arendamine.

Käesolevas artiklis on vaatluse all heinakuhi ja eelkõige selle püstitamiseks vajalik kuhjalava. Artikli esimene osa annab ülevaate heinakuhja ja kuhjalava vajalikkusest ja olulisusest talu- ja rahvakultuuris. Eraldi peatükk on just kuhjalava ehitamisest vaiadele. Artikli teine osa on ülevaade 2022. aasta sügisel toimunud vaikuhjalava ehitamise töötoast Matsalus, Kelu külas asuval Kasari jõelihal. Koos pildimaterjaliga antakse artiklis ülevaade ka vaiadel kuhjalava tegemise etappidest ja ehituslikest iseärasustest.

Võtmesõnad: rahvapärane puutööndus, heinakuhi, heinategu, talukultuur, koolitus

Foto 1. Valmis heinakuhi, Karuse khk. ERM Fk 184:33. Friedrich Kohtitsky foto, 1912.

Sissejuhatus

Heinategu on olnud ajast aega agraarse eluviisi üks olulisemaid ettevõtmisi. Loomakari nõuab kõhutäit ning talvetagavara garanteerimine on igale loomapidajale kohustuseks. Kui seda ei suudeta, on loomad (kellest oleneb paljuski talvine ellujäämine) näljas ning halvimal juhul „lasevad tossu välja“. Viimase vältimiseks mindi minevikus isegi abihoonete õlgkatuste kallale, et talve lõppedes loomad el hing sees hoida (Loorits 2001: 208). Kuni inimene peab loomi, on vaja ka heina ja heinamaad. Heinategu on läbinud mitmeid tehnoloogilisi muutusi – alustades vikati kasutuselevõttust 2.–3. sajandil ja lõpetades heinapressijatega 20. sajandil (Viires 2007: 354). Iga tehnoloogiline uuendus on väljendunud ka maastiku ilmes. Kui vikati kasutuselevõtt hakkas liigendama metsamaastikku puisniitudega, muutis ka aina arenev põllumajandustehnika tugevalt maastiku ilmet. Masinniidukid, kaarutid ja heinapressid aitavad toota väiksema ajakuluga rohkem heina kui kunagi varem. Heina pakkimine kuulutas aga lõppu traditsioonilisele heinateole, vanadele tehnikatele ning ladustamisviisidele.

Korrapäraseid kultuurheinamaid hakati talude lähedusse rajama alles 20. sajandi algul. Seni tehti heina peamiselt kehvematel või põlluks sobimatutel niitudel (loo-, aru-, puis-, luha- ja rannaniitudel), mis olid külakogukonna vahel jagatud samaväärseteks maalappideks. Uute talukohtade rajamise ning

talumaade kruntimisega võeti rammusamad heinamaad tarvitusele põldudena, mis võisid heinateo lükata veelgi kaugemale perifeeriasse. Sellised heinamaad võisid olla küladest mitmete kilomeetrite kaugusel, mistõttu võis suvine heinavedu olla raskendatud. (Meikar 2007: 64.) Heina ladustamiseks ja ületalve säilitamiseks oli aga mitmeid mooduseid. Heinaküüne ehitati nii talude lähedale kui ka kaugemate heinamaade juurde. Puhja kihelkonnast on teada, et veel 20. sajandi alguses oli heinaküüne väga vähe ja seetõttu tehti enamasti kogu hein kuhjadesse. Kününide puudumise põhjuseks oli metsa vähesus ning selle kuulumine mõisale (ERM EA 116, 559). Ka Juuru kihelkonnas olevat heinaküünid levima hakanud alles 19. sajandi lõpul ning ka siis olid kününide seinad ehituspõu puudusel tehtud vitstest (ERM EA 135, 519). Lõuna-Eestis kasutati ka sarajat ehk katuskuhja, mis oli rohkem levinud aga Lätis ja Leedus (Viires 2007: 267). Vististi kõige levinum oli heina hoidmine siiski heinakuhjas (foto 1).

Kuigi 20. sajandi teisel poolel hakkas arenev põllumajandustehnika heinategemisviise kiiresti muutma, pole need pärandoskused siiski kadunud. Heinakuhja ja kuhjaaluse valmistamise kohta on säilinud arhiivides palju kirjeldusi. Olukord on keerulisem vaiadel kuhjalavade puhul, sest arhiivides on neid mainitud möödaminnes ning säilinud on vaid mõned üksikud fotod. Õnneks on hulganisti inimesi, kes traditsioonilist heinategu (k.a vaiadel kuhjalavasid) mäletavad oma nooruspõlvest. Artikkel sai alguse 2022. aastal Matsalu rahvuspargis toimunud õppepäevast, mil valmistasime kohalike põliselanike abiga traditsioonilise vaiadel kuhjalava. Sündmusest oli plaanis kirjutada väike ülevaatlik artikkel, mis kujunes aga hoopis põhjalikumaks ülevaateks heinakuhjadest ja nendega seotud puitkonstruktsioonidest.

Artikkel koosneb kahest osast. Esimeses osas annan ülevaate heinakuhja ja kuhjalava olulisusest ja tähendusest endisaegses talukultuuris. Eraldi alapeatükis toon esile kuhjalava ehitamise puust vaiadele ning selle konstruktsiooni kujunemise põhjused. Artikli teine osa on ülevaade vaiadel kuhjalava valmistamise õppepäevast, koos fotode ja kõikide ehituslike etappide kirjeldustega.

Heinakuhi ja kuhjalava

Ilmselt ei kujuta praegu keegi suvist maastiku ette ilma heinapallideta, millest osa on pakitud silo tegemiseks kilesse. Veel eelmise sajandi teise pooleni oli tavapärane osa suvisest maastikust hoopis heinakuhi. Hein on jäänud heinaks, muutunud on vaid vorm. Küllap olid tollased heinakuhjad sama agraarromantilise ja ikoonilise kuvandiga kui heinapallid tänapäeval. Näiteks 1891. a avatud Claude Monet' isikunäitusel Pariisis oli tervelt 15 maali heinakuhjadest. Ka Eesti maalikunstis on heinakuhjad esindatud – neid on maalinud Eduart Viiralt, Jaan Koort, Kristjan Raud ja mitmed teised.

Eestis on heinakuhi ja kuhjalava oma jälje jätnud ka vaimsesse kultuuripärandisse. Näiteks on antud Kuhjalava nimi tähtkujule, mida tänapäeval tuntakse Põhjakraonina, arabia maailmas on see Kerjuse Kauss. Tähed tähistasid maa sisse löödud kuhjalavavaiasid. Tegu pole aga siiski ringikujulise tähtkujuga – karjapoisid olevat mõned pulgad välja kiskunud ning Kuhjalava sisse augu teinud. Paistu kandis öeldi, et osa Kuhjalavast olla ära põletanud hoopis tigidad Tartumaa karjased. (Kuperjanov 2003: 167.) Levinud on olnud ka fraseologismid: „pea nagu kuhjalava“ ja „on üks pikk ja kiitsakas nigu kuhjavarras“. Samuti on heinakuhi korduv motiiv endisaegsetes mõistatustes („Pojad ilma mööda laiali, ema alles loomata“ jne).

Heinakuhja tegemisel ei ole puudunud ka kaitsemaagilised toimingud. Mitmelt poolt on teateid heinakuhja „võotamisest“. Selleks tuleb tõmmata käega, rehaga või villase vööga ring ümber heinakuhja – niiviisi seisab kuhi terve (EKM ERA, H II 42, 437/17) ja on põhule jätku (EKM ERA, H I 5, 563/4). Tihti tehti vöö ka keerutatud heinast ja Viru-Jaagupis usuti, et seda tuleb teha kaitseks just vana-kurja enda eest (EKM ERA, ERA II 70, 445/25).

Selleks, et heinakuhi välitingimustes vastu peaks, pidi tundma kuhjategemise kunsti. Viimase õnnestumiseks oli tööde juhatajaks kogunud heinaline ehk „kuhjameister“, kes kuhja püstitamist hoolikalt orkestreeris ning kelle ülesandeks oli kuhja ülesehitamine. Päripäeva liikudes tambiti hein tihedalt kokku ning moodustus korrapärane, algsest laienev ja seejärel ülespoole kitsenev kuhi. Kuhja ehitamist alustati välisest ringist, keskosa järk-järgult järele täites ja selleks, et kuhja serv ühtlaselt kasvaks, hoiti välisosa veidi kõrgem. Suurte kuhjade püstitamisel olid „kuhja loomas“ ka mitu inimest ning ülejäänud heinaliste tööks oli heina üles anda. Sageli oli kuhja põhja tallamisel ka lapsed ning kuhja

Foto 2. Kuhjalava, Maarja-Magdaleena kihelkond. ERM Fk 633:31.
Konstantin Kalamehe foto, 1932.

kitsamaks kasvades mahtuski sinna vaid üks, kogenum heinaline. (ERM EA 135, 519.) Heinakuhja tegemine oli aga suur ning vastutusrikas töö – viltune, hõre või lohakalt püstitatud heinakuhi võis võtta niiskuse sisse, kõduneda ning olla hiljem söödaks kõlbmatu.

Heina talveks kuhja panemine algas okstest tehtud alusest ehk kuhjalavast (*kuhjapesa*, ka *soova*; Ränk 1949: 55). See oli ringikujuline heinakuhja alus, mis koosnes maa sisse löödud vaiadest ja peenematest okstest (foto 2).

Saarde kihelkonnas ja mujalgi kutsuti maa sisse löödud teibaid „kuhjalava tikkudeks“, mis ulatusid umbes 50 cm maapinnast ülespoole. Maast välja ulatuvad vaiad aitasid hoida heinakuhja põhja allapoole kitsenevat vormi. Põhjus oli praktiline – vihmavesi voolas niiviisi kuhjast eemale ja kuhja põhi jäi kuivaks. „Kuhjalava tikud“ tegid lihtsamaks ka kuhja alustamise, sest kerge hein tahtis laiali vajuda (ERM EA 156, 895). Kuhjalava suurus olenes heinamaa suurusest ja sellelt saadava heina hulgast. Alus ise ehk kuhjapesa täideti tihedalt okstega, et hein vastu maad ei oleks ning mädanema ei läheks. Kuhjapesa nimetus on muide igati tabav, sest okstest koosnev ringjas alus meenutab tõepoolest linnupesa. Paiguti olid kuhjaalused tehtud ka kividest. (Twerdianski 2015: 55.)

Foto 3. Heinakuhi, kuhjavarjaks on kasvav puu. Sillaotsa t, Saarde khk. ERM Fk 904:106. Aino Järvesoo foto, 1938/1939.

Kuhja keskele pidi veel püstitama kuhjavarja. Selleks võetud üks pikk teivas ja löödud kõvasti maa sisse. Kuhjavarja toetamiseks seati selle ümber tugilatid (tuntud ka kui *tugijalad*, *orijalad*), mida oli tavaliselt kolm. Kuhjavarras lihtsustas tunduvalt kuhja ehitamist, sest sel juhul sai heina ringiratast ümber varja laduda nii, et kuhi jäi sümmeetriline. Saardes on tehtud kuhjasid ka elavate puude ümber (foto 3).

Harilikult valiti „kasvavaks kuhjavarjaks“ mõni väiksem kask või mänd, mis küljeokstest puhtaks laasiti. Selline kuhjavarras ei vajanud tugijalgu ja oli kõige stabiilsem (ERM EA 156, 899). Kuhjavarras polnud tingimata hädavajalik, sest näiteks Ilmari Mannineni andmetel olid Saaremaal ja Põhja-Eestis heinakuhjad enamasti vardata (Viires 2007: 102).

Kuhjad kaeti pealt „kuhja pää-malkadega“, mis aitasid hoida kuhja koonjat kuhu ja hoida kuhja tippu lagunemast. Peamalkadeks raiuti lähedalasuvaid väiksemaid puid (peamiselt lepp, kask või paju) ning laasiti ära. Enamasti 5–7 malka seoti latvapidi kokku ning asetatati ühtlase vahega ümber kuhjavarda. Saardes usuti, et nii orijalgu kui ka peamalkasid ei tohi olla paaris arv – muidu toonud lehmad kaksikud vasikad ja naised saanud kaksikud lapsed (ERM EA 156, 907). Paarisarvu ei kasutatud kuhja tegemisel ka Puhjas (ERM EA 116, 558). Kuhjavarda külge aga peamalkasid ei kinnitatud, sest kuhja vajudes oleksid need jäänud õhku. Soomaa näitel pandi kuhja tippu enne peamalkasid toorest või leotatud heina, et see kuhja otsa raskemaks teeks. Õeldi, et tuleb „panna kulli sitta kuhja otsa“.¹ Paiguti pandi kuhja otsa raskuseks ka mätas. Üldiselt riisuti kuhi ka pealt siledaks, et vesi mööda kõrsi alla jookseks, ning leidis peresid, kes katsid kuhja õlgede või pillirooga (ERM EA 135, 519). Hilisemal ajal pandi kuhjavarda ümber ka tükk presentu või muud käepärast materjali.² Lõpuks visati ümber kuhjavarda kõis, mille abil sai kuhjameister end mööda kuhja alla libistada. Kuhjavarda puudumisel visati allatulekuks kõis üle kuhja ja kinnitati kas kuhjalava külge või hoidis seda kinni teine heinaline. Juhul, kui heinakuhi tehti kohale, kus peale heinategemist karjatati loomi, tehti sellele ümber ka roigas- või risuaed (ERM EA 156, 909; foto 4).

Siinkohal tuleb rõhutada heinakuhja erinevust aunast ja heinasaost, mis olid heinakuhjust väiksemad ja ajutised. Auna, mis oli küll heinasaost suurem ja kõrgem, pandi hein juhul, kui vahemaa oli pikk ning vedu toimus vankriga. Kuna aun oli mõeldud heina ajutiseks hoiustamiseks, oli see üldiselt aluspuudeta. Heinasaod tehti aga kolmele-neljale noorele lehtpuule (*saohagudele*), mille külge seotud kõie abil nad hobusega otse lähedal asuvasse kuhja või küüni

Foto 4. Heinakuhi, piiratud roigastest aiaga, Pilistvere khk. ERM Fk 1175:328.
Tiina Võti foto, 1955.

1 Autori vestlus Soomaa elaniku Edu Kuilliga 2023. aastal.

2 Autori vestlus Soomaa elaniku Tiinu Riismanniga 2023. aastal.

veeti. (Pärdi 2008: 102.) Heinakuhi jäi seevastu heinamaale talveni ning pidi lagedal vastu pidama kõiksugustele ilmastikutingimustele, mistõttu olid kuhjalava tegemise ning kuhja viimistlemise oskused ka hädavajalikud.

Vaiadele ehitatud kuhjalava

Kuigi harilikud kuhjalavad olid levinud üle Eesti, oli suurematel jõeluhetadel vaja need üleujutuste tõttu ehitada maast kõrgemale, vaiadest ristidele (foto 5).

Heina tehti üldjuhul taludest kaugel ning kaugematel niitudel hoiustati heina just kuhjalavadel, kust see talvel hobuste ja regedega taludeni veeti. Kui ühe heinakuhi kogukaaluks võtta näiteks 2 tonni ning hobusega veetava heinakoorma (koorem olnes muidugi vankri või ree suurusest ja hobuse veojõust) mahuks kuni 250 kg, pidi kaugemate heinamaade vahet sõitma väga mitmeid kordi. Sestap

toimus talvine heinavedu sageli talgukorras, sest tihti ei jõudnud üks pere suurt kuhja päevaga ära vedada ning hein võis nii sajuga hukka minna.³ Kuna heinakuhi seisis lagedal ligi pool aastat, pidi see olema kaitstud igasuguste ilmastikuloitude eest. Suurematel jõeniitudel olid suurimaks ohuks muidugi üleujutused.

Kuhjalava ehitamise vaiadele on tinginud jõgede veerežiim ning võib öelda, et tegu ongi vaid üleujutusosaladele omase pärandkultuurilise nähtusega. Vaikuhjalavatest on säilinud andmeid Matsalust, Soomaalt ja Emajõe jõeluhetadelt. Nüüdses Matsalu Rahvusparkis, Kasari ja tema kõikide harujõgede luhtadel on olnud vaikuhjalavad laialt kasutuses, samuti Soomaal Halliste, Tõramaa, Kõpu, Raudna, Lemmjõe ja teiste väiksemate jõgede ja ojade ääres.⁴ Matsalu ja Soomaa näitel võib öelda, et vaikuhjalavade puhul oli tegemist piirkondlike oskustega, s.t ehitustehnoloogia ja materjalid vastasid kohalikele oludele.

Foto 5. Kõrgvee tõttu vaiadele ehitatud kuhjalava Emajõe luhas Kärevere silla juures. ERM Fk 1013:93. Eerik Laidi foto, 1942.

³ Krista Kallavuse vestlus Anton Hänniga Keskvere külast 2022. aastal.

⁴ Autori vestlus Soomaa elaniku Edu Kuilliga 2023. aastal.

Kuhjalava ehitati luhas üldiselt veidi kõrgemale kohale ning rannaaladel võis kuhjalava alus olla ka kividest (Twerdianski 2015: 55). Kuigi paljud kividest kuhjaalused on praeguseks laiali lükatud, võib kohalike sõnul neid mõnel pool veel leida. Puust valmistatud vaiadel kuhjalavad olid maast umbes 1 meetri kõrgused ning võisid olla kuni 10-meetrise läbimõõduga. Vastavalt kuhjalava suurusele võisid need mahutada mitmeid tonne, keskmiselt umbes 30–40 saadu heina. Tavaliselt oli 3–4 hektari heinamaa peale üks heinakuhi.⁵ Matsalus kasutati ehitamiseks luhaheinamaa servades kasvavat, enamasti toominga-, paju-, lepa- või kasevõsa. Soomaal eelistati okaspuud ja eriti hinnatud olid rabamännid, sest need pidasid vastu mitmeid aastaid. Samuti kasutati Soomaal musta leppa, haaba, kuuske ja muid puuliike, mida oli lähedalt võtta.⁶ Kuhjalava tegi iga pere üldiselt ise ning Matsalus olid ehitajateks enamasti vanemad mehed.

Soomaal levinud väiksemate kuhjade jaoks tehtud kõrged kuhjalavad polnud mitte vaiadest ristidel, vaid meenusid konstruktsioonilt tavalist, madalamat kuhjalava. Kuhjalavad olid aga kuni 120 cm kõrged ning hagu ulatus kuni „kuhjalava tikkude“ otsteni (vt foto 6). Sellised kuhjalavad mahutasid heina maksimaalselt 2 tonni.⁷

Matsalus löödi kuhjalava vaiad poolviltuselt vähemalt poole meetri sügavusele maa sisse. Kahest või kolmest vaiast tehti ristid, mis punuti paju-, toominga- või kasevitsadega tugevalt kokku. Kuni meetrise sammuga asetsevatele ristidele toetati pikad ristpuud, mis moodustasid kuhjalava põhjakonstruktsiooni. Lehtpuuvitstega seotud ristid, nende kuivamine ja ristpuude raskusjõud moodustasid tugeva terviku. Sarnaselt maa peal asetsevate kuhjalavadega kuhjati ristpuudele jämedamat hagu ja oksarisu, mis tegi kuhjalava põhja tihedaks.

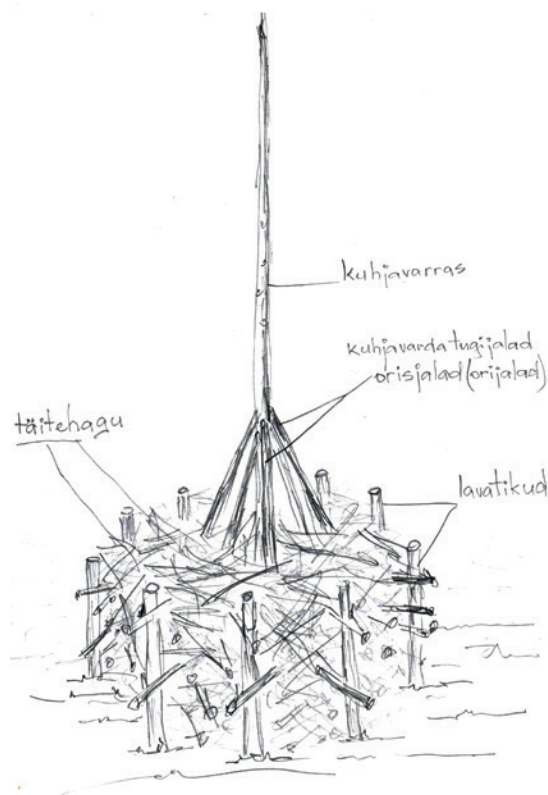

Foto 6. Soomaa kõrge kuhjalava koos nimetustega. Edu Kuilli joonis, 2023.

5 Krista Kallavuse vestlus Anton Hänniga Keskvere külast 2022. aastal.

6 Autori vestlus Soomaa elaniku Edu Kuilliga 2023. aastal

7 Autori vestlus Soomaa elaniku Edu Kuilliga 2023. aastal.

Foto 7. Kõrgvee tõttu vaiadele ehitatud kuhi Emajõe luhas Kärevere juures. ERM Fk 1013:100. *Eerik Laidi foto, 1942.*

Sellisel ehitatud (vrd foto 5 ja 7) umbes meetri kõrgused kuhjalavad võisid mahutada kuni 5 tonni heina.⁸

Kuigi kuhjavarras kuhja tegemist tunduvalt kergendab, siis näiteks Kasari jõeluhadel varrast ei kasutatud. Lähikonna metsaheinamaadel olid kuhjad aga siiski vardaga.⁹ Võimalik, et varda puudumise põhjuseks oli pikse-
tabamuse oht – jõeluhad olid suured lagedad alad ning kõrged kuhjavad
võisid tõepoolest piksenooli meelitada. Paiguti on äikese tõttu mahapõlenud
heinakuhjasid mainitud ka perioodikas (Kaja 1934). Soomaal olid kuhjalavad
vardaga ning selle tugijalad (orisjalad, orijalad) kinnitused kuhjavadale kuni
kahe meetri kõrguselt.¹⁰ Emajõe kallastel olid vaiadel kuhjad vardaga, nagu
võib näha ka fotol 7.

Kas Kasari jõe äärsete kuhjalavade varda puudumise põhjuseks oli äikese-
oht või midagi muud, jääb siinkohal tõendamata.

8 Krista Kallavuse vestlus Anton Hänniga Keskvere külast 2022. aastal.

9 Autori vestlus Arvo Sitsiga Kelu külast. 2022. aastal.

10 Autori vestlus Soomaa elaniku Edu Kuilliga 2023. aastal.

Kuhjalavade valmistamine oli veel sajand tagasi vajalik ning levinud pärandoskus. On tähelepanuväärne, et tegu polnud pelgalt üheaastaste konstruktsioonidega, kui jää kuhjalava just minema ei viinud. Igal kevadel käidi kuhjalavasid parandamas ning vahetati nõrgemad/pehkinud vaiad välja tugevamate vastu. Vahel võisid kuhjalavad olla ühe koha peal mitmeid põlvkondi, mistõttu vajaksid teadaolevad kuhjalavade asukohad mäletamist ja vajadusel ka kaitset.

Vaikuhjalava tegemine Matsalu Rahvuspargis

2022. aasta 25. septembril ehitasime Kelu külas Kasari lühaheinamaal vaiadel kuhjalava. Koolituse toimumist toetas Keskkonnaamet ning planeerisime ürituse MAFFi (Matsalu Loodusfilmide Festivali) viimasele päevale. Kuhjalava tegemist reklaamisime nii festivalialal kui ka internetis. Kuigi samal ajal toimusid Lihula kultuurimajas võidufilmide seansid, oli osavõtt ja huvi üllatavalt suur. Osalejaid oli päeva peale kokku 36 – esindatud olid nii kohalikud elanikud, pärandkultuuri huvilised, festivalikülalastajad kui ka MAFFi väliskülalised.

Vaikuhjalava püstitamise idee oli küpsenud juba mitmeid aastaid ning kui Matsalu Rahvuspargi kultuuripärandi spetsialist Krista Kallavus mulle sellest rääkis, olin kohe valmis kaasa lööma. Olen õppinud Meelis Kihulase käe all rahvapärast puutööndust ja sellest ajast viinud läbi mitmeid töötubasid, mistõttu usaldas Krista kuhjalava õppepäeva praktilise osa teostamise minule. Kuna kuhjalavadega seonduv spetsiifiline kogemus ja teadmised aga puudusid, võtsime ühendust Toivo ja Arvo Sitsiga, kes olid lahkelt valmis nõu ja jõuga abiks olema. Poisikesepõlves olid mõlemad mehed vaiadel kuhjalavade kokku puutunud, mistõttu said nende mälestused meie peamiseks allikateks. Olulist teavet heinateost luhas ja kuhja ehitamisest saime ka Anton Hännilt Kesilverest. Kuna kirjalikud allikad vaikhjalava tegemise kohta puuduvad, siis poleks nende põliste meeste teadmisteta töötuba ka toimunud.

Kogunesime ehituspaika kella 12 paiku ning ootasime osalejate saabumist. Protsessi kiirendamiseks olime eelnevalt varunud lepast vaiamaterjalid ning noored lehtpuuvitsad. Kaasa oli võetud ka paar puupakku, saag, puust nuiad ja mõned kirved. Arvo ja Toivo tõdesid tööriistu vaadeldes, et ennevanasti tehti kogu töö ära ainult kirvega. Saag jäigi töötoas kasutamata, kaasavõetud puupakud ja -nuiad aga olid koolituse iseloomu arvestades igati õigustatud.

Kuhjalava tegemiseks valisime Kelu küla lühaheinamaal kohalike abiga kõrgema koha. Minevikus püstitati kuhjalavad heinaveo vahemaa ühtlustamiseks pigem heinamaa keskele. Meie ehitatud kuhjalava jäi aga heinamaa servale, et luhal toimetavaid põllumajandusmasinaid mitte segada. Samuti kulgeb vahetus läheduses Matsalu Rahvusparki läbiv matkatee, millelt avaneb

Foto 8. Krista Kallavus tutvustamas heinateoga seotud konstruktsioone. *Sander Koidu foto.*

Foto 9. Arvo kirvega kuhjalava vaia koorimas. *Sander Koidu foto.*

vaade nii luhaheinamaale kui ka kuhjalavale.

Õppepäeva ametlik osa algas sissejuhatusega kuhjalavade ja muude heina säilitamiseks vajalike puitkonstruktsioonide pärandisse, mille viis läbi Krista Kallavus.

Saime teada, mis on aun, kärbis, rõuk ja saad, ning joonistasime need illustreerimiseks suurele papitükile (foto 8). Toivo ja Arvo lisasid veel, et kuhjalava nimetati läänemurdes ka kuhjalabaks (kuhilabaks). Lisaks sissejuhatavale osale visandasime väikese geomeetrilise skeemi sellest, milline kuhjalava välja hakkab nägema ning millised on tööetapid. Näiteks tekkis mitmeid ehituslikke küsimusi, sest konstruktsioon peab ju siiski kannatama mitmeid tonne heina nii, et see läbi ei kukuks ega kaldu vajuks. Arvo ütles sellepeale, et küll kannatab ja kui ei kannata, tuleb lihtsalt riste juurde panna.

Hakkasime tööle ning esimesena asusime vaiasid teritama. Lepapuust vaiad löödi Arvo sõnul teravaks kolmest küljest. Miks kolmest? Seetõttu, et kolmest küljest teravaks löödud vai läheb sama hõlpsalt maasse kui neljast küljest. Kirvega tehtud löökide kokkuvõtteid ei ole koonerdamine, vaid puhas energiasääst. Oluline oli igal vaial ka kahelt poolt koor maha lüüa (foto 9), et „puu hapuks ei läheks“ ning ära kuivaks.

Huvitav detail oli ka vaia ülemise otsa tahumine kahelt poolt kitsamaks – selleks, et sinna vesi ei koguneks ning vaia ära ei mädandaks.

Viimane tegi aga vaiade maasse löömise kohati raskemaks, sest kirveseljaga löi selle lihtsalt katki. Puunuiaaga lüües probleemi polnud.

Kuna tahtsime teha umbes 1 meetri kõrguse kuhjalava, siis arvestasime vaiade pikkuseks 1,5 meetrit. Arvo sõnul löödi vaiad maasse umbes poole meetri jagu. Ristide tegemiseks tuli väikese nurga all maasse lüüa kaks vaia nõnda, et ülemisse otsa moodustuks rist. Selleks, et ristid jääks kuhjalava suure raskuse all pidama, oli vaja need tihedalt kinnitada vitstega (foto 10).

Kasutasime värsked toominga- ja pajuviitsasid, mille punumine käis 8-kujulises rütmis. Kui varieerida punumise suunda, minnes mõlema vaia puhul kordamööda alt ning pealt, saab võrdlemisi tugeva punutise. Sidumisel jääb viitsa algus- ja lõpuots kahe vaia vahele, mis seotist veelgi tugevdab (foto 11).

Foto 10. Esimese paari sidumine vitstega. Sander Koidu foto.

Foto 11. Viitsotistega kuhjalava vaiad. Sander Koidu foto.

Foto 12. Vitsa kiudude pehmemdamine puunuiaga. *Sander Koidu foto.*

Pole vaja muretseda, kui seotis ei tundu esmapilgul väga tihe, sest kui-vades tõmbub värske vits tunduvalt kokku. Kuna töötuba toimus sügisel, polnud vitsad aga väga painduvad ning tahtsid murduda. Sellisel puhul võtsime abinõuks vitsad puunuiaga pehmemaks kopsida (foto 12) ning sidumine sai jätkuda.

Kui esimene rist sai valmis, võtsime täpselt nii pika lepakaika, kui kuhjalava läbimõõduks tarvis oli. Kaika ühe otsa panime ristile ning tegime vaiadest risti lati teise otsa. Sellega sai paika kuhjalava esimene telg, mille tugevdasime lisaristidega, üks iga meetri tagant. Kui keskstelg oli valmis, tegime täpselt samasuguse diagonaalis üle selle, mis moodustas kokku ühe suure risti. Kuhjalava iga veerandiku sisse lisasime veel ühe ristidel tugipuu (foto 13).

Foto 13. Kuhjalava põhikonstruktsioon, millele lisasime tihendamiseks juurde jämedamaid lepakaikaid. *Sander Koidu foto.*

Foto 14. Kuhjalava tihendamine. Kaire Reiljani foto.

Tegutsedes märkasin kahte eri lähenemist. Mina püüdsin vähikuna järgida joonistatud skeemi ning Arvo tegi kõiki asju nii-öelda „tunde pealt“. See oli mulle isiklikult õppepäeva kõige suurem õppetund. Liigne skemaatilisus võib tööpoolest kaotada pärandkultuurile omase improvisatsioonilise ja vajaduspõhise laadi. Arvo jutu järgi ei hakanud keegi sellise lihtsa konstruktsiooni puhul midagi mõõtma ning lähtuti eelkõige praktilisusest. Kui horisontaalne tugipuu tundus liiga peenike, lisati lihtsalt risttugesid juurde. Kui rist tundus liiga ebastabiilne, löödi maasse kolmas vai ja/või punuti vaiad kokku tugevama vitsaga. Horisontaalseid tugipuid, mis moodustasid kuhjalava põhja, lisati vastavalt vajadusele juurde. Samal põhjusel on ka arhiivifotodel olevad kuhjalavad väga tihedad ja üpris kaootilised, mistõttu oli raske neid skematiseerida. Ka konstruktsiooni kõrguse valimise puhul lähtuti kohalikest oludest – kahtlemata teati väga täpselt, kui kõrgele suurvesi küündida võib.

Vaikuhjalava lepakaigastest ja risttugedest „skelett“ sai valmis umbes tunniga ning seejärel oli aeg hakata kuhjalava tihendama. Selleks tuli see pealt katta tihedalt okstega, mis takistaks heinal läbi kuhjalava vajuda. Kõrvaloleva kraavi kaldalt raiusime kirvega väiksemat võsa ning hakkasime seda lavale kuhjama (foto 14).

Arvo juhiste järgi võis osa oksa punuda ka läbi põhjakonstruktsiooni, et seotis saaks veelgi tugevam. Kuigi materjali oleks jagunud ka suurema kuhjalava valmistamiseks, sai see algselt planeeritust veidi väiksem. Oluline oli see, et osalejad saaksid eri töövõtetega kätt proovida ning kuna lavale kuhja ehitada polnud plaanis, sai valminud kuhjalava täpselt parajas mõõdus.

Foto 15. Valminud kuhjalava. Sander Koidu foto.

Sellega saigi vaiadel kuhjalava valmis ning viimase asjana tuli ette võtta „kvaliteedikontroll“. Kuigi endistel aegadel oli selleks mitmeid tonne heina, leppisime seekord julgemate osaliste keharaskusega (foto 15).

Vaikuhjalava värsketel okstel oli mõnus ja kuiv istuda ning ka vaade polnud laita – lava pealt laius vaade rõõmsatele osalejatele ning laiadele Kasari jõeluhjadele.

Lõpetuseks võib tõdeda, et töötuba õnnestus erakordselt hästi. Teadaolevalt käesoleva sajandi ainuke, umbes 5-meetrise läbimõõduga vaikuhjalava valmis tänu abivalmitel töökaatele, kohalike põliselanike mälestustele ja vanadele arhiivifotodele. Eriti väärtuslikuks tegidki töötoa Arvo ja Toivo jagatud lood ning mälestused, sest juttu oli nii heinateost, kolhoosiajast kui ka kohalikust elust üldiselt. Kes parasjagu puhkas kirvetööst, sai osaleda elavas vestluses möödunud aegade elust ja olust. Siinkohal tahan südamest tänada Arvo ja Toivo Sitsi juhendamise, mälestuste ja abi eest ning korraldajat Krista Kallavust Keskkonnaametist. Täna Soomaa rahvusparki kultuuripärandi spetsialisti Sandra Urvakut, kes aitas leida informante Soomaalt. Suur tänukummar-dus Edu Kuillile ja Tiit Riismannile Soomaalt ning Anton Hännile Keskvere külast, kelle jagatud mälestused olid toeks käesoleva artikli kirjutamisel. Veel tänan Joosep Matjust, kes õppepäeva üles filmis, ning Sander Koitu, kelle fotod käesolevat artiklit rikastavad. Täna veelkord ka kõiki töötoas osalejaid, kes aitasid rekonstrueerida osakest heinateoga seonduvast pärandkultuurist.

Allikad

Kaja 1934 = Äikese kahjud üle kogu maa.
– *Kaja*, 19.07.1934, 1.

Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti taevas: Uskumusi ja tõlgendusi*. Tartu: Eesti Folkloori Instituut.

Loorits, Oskar 2001. *Endis-Eesti elu-olu IV: Lugemisvalu karjakasvatataja elust*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Meikar, Toivo (toim.) 2007. *Väike pärandkultuuri käsiraamat*. Tartu: Eesti Loodusfoto.

Arhiiviallikad

ERM EAp 116 EA 27:4. Viidalepp, Richard 1934–1937. Etnograafiline uurimus Helme, Karuse, Kirbla, Paistu ja Puhja kihelkonnast, 477–636.

ERM EAp 135 EA 34:4. Koort, Tuui 1938. Teatmematerjal Juuru kihelkonnast, 459–643.

ERM EAp 156 EA 37:2. Järvesoo, Aino. Saarde kihelkonna etnograafiline kirjeldus, 743–1095.

EKM ERA, H II 42, 437 (17) < Halliste – Hans Sulsenberg (1893).

EKM ERA, H I 5, 563 (IV) < Viljandi khk – P. Pallu (1894).

EKM ERA, ERA II 70, 445 (25) < Viru-Jaagupi khk – M. Linamaa (1934).

ERM Fk 184:33. Karuse khk. Heinatöö – kuhi valmis. Friedrich Kohtitsky, 1912. Eesti Rahva Muuseum.

ERM Fk 633:31. Kuhja lava, kuhi pandidega, Maarja-Magdaleena khk. Konstantin Kalamees, 1932. Eesti Rahva Muuseum.

Allan Jürgens (s 1993) on Tallinna Ülikooli ajaloo magistrant ja käsitöeline. Aastal 2022. kaitses ta samas bakalaureusetöö ajaloo erialal. Ta on lõpetanud ka Olustvere Maamajandus- ja Teeninduskooli rahvapärase puutööstuse erialal, on tegelenud aktiivselt käsitööstusega ning viinud läbi töötubasid üle Eesti.

Pärdi, Heiki 2008. Talumajandus. – *Eesti rahvakultuur*. Toim. Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 75–106.

Ränk, Gustav 1949. *Vana-Eesti rahvas ja kultuur*. Stockholm: Eesti Raamat.

Twerdianski, Lembitu 2015. *Pärandkultuuri radadel vanal Läänemaal*. Kullamaa: Kullamaa Kihelkonnamuuseum.

Viires, Ants (toim.) 2007. *Eesti rahvakultuuri leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

ERM Fk 904:106. Heinakuhi, kuhjavardaks on kasvatatud puu, Sillaotsa t, Saarde v ja khk. Aino Järvesoo, 1938/1939. Eesti Rahva Muuseum.

ERM Fk 1175:328. Heinakuhi, piiratud roigastest aiaga, Pilstvere khk. Tiina Vöti, 1955. Eesti Rahva Muuseum.

ERM Fk 1013:93. Kõrgvee tõttu vaiadele ehitatud kuhjalava Emajõe luhas Kärevere silla juures, Tähtvere v. Eerik Laid, 1942. Eesti Rahva Muuseum.

ERM Fk 1013:100. Kõrgvee tõttu vaiadele ehitatud kuhi Emajõe luhas Kärevere juures, Tähtvere v. Eerik Laid, 1942. Eesti Rahva Muuseum.

Allan Jürgens. *Erakogu*.

Constructing a haystack base in Matsalu national park

Abstract

Haymaking is a traditional craft that began to fade in the second half of the 20th century. The gradual disappearance of the traditional ways of making hay was due to the rapid development of modern agricultural techniques, which made the need for older techniques obsolete.

Before the advent of hay packers, hay was mainly stored in barns or haystacks. As barns became more common beginning in the early 20th century, haystacks were the most common way of preserving hay (photos 1, 3, 4). To help structure the haystack and prevent the bottom of the pile from rotting, it was first necessary to build a haystack base (photo 2). In the case of wetlands and flooded meadows, haystacks had to be built on tall wooden poles to protect them against flooding (photos 5, 6).

Although some descriptions of the construction of a traditional haystack have survived in the archives, there is no written information on haystack bases built on poles. Fortunately, there are some local people who still remember such haystack structures as well as some historically valuable photographs that have survived. Based on these old photos and local people's memories, we organised a workshop on making a haystack base in Matsalu National Park, aimed at preserving and presenting the local heritage.

In this article, we will look at the haystack, and in particular at the haystack base needed to build it on. The first part of the article gives an overview of the necessity and importance of the haystack in farm and folk culture. A separate section is devoted to the construction of the haystack bed on poles. The second part of the article is an auto-ethnographic overview of a workshop on the building of a haystack base on the Kasari riverbank in the village of Kelu. Along with photographic material, the article also gives an overview of the different stages of the build and some details about the construction.

Keywords: woodcrafts, haystack, haystack base, traditional agriculture, workshop